

הגדה של פסח

ע"פ ישמח אב

מילואים

מאת

אלי' ברוך במוהר"ר ניסן אלחנן הלוי שליט"א שולמן

ר"מ בישיבת ר' יצחק אלחנן

ורב דק"ק צעירי ישראל ד'מידווד

מילואים

הסיבה

במדרש רבה על הפסוק (שמות י"ג י"ח) ויסב אלקים את העם דרך המדבר ים סוף: מכאן שאפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. ומבואר שהמדרש דורש "ויסב" לשון הסיבה, ומקשר אותו "ויסב" עם הסיבת ליל הסדר. והדברים מתמיהים.

והנה ביארנו שעיקר ענין הסיבה הוא להראות שאנו אוכלים הסעודה באכילת קבע, דהיינו ישיבה קבועה ומיושבת, שזו ישיבת בני חורין שיושבים לבטח.

אלא שצריך להבין, הרי בפסח מצרים נצטוינו (שמות י"ב י"א) וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם בגליכם ומקלכם בידכם גו'. ולכאורה זו סתירה לכל הענין של הסיבה ואכילת קבע.

וגם במשך שנות דור הרבה פעמים ערכנו הסדר כמו שערכו אותו אבותינו במצרים, מתנינו חגורים ומקלינו בידינו, מחמת טלטולי הגלות. ואיך נתקיים אצלינו כל הענין של הסיבה ואכילת קבע.

אכן תשובה לדבר נמצאת בגמרא (עירובין נה:), דאיתא שם: אמר רב הונא יושבי צריפין אין מודדין להן (תחום שבת) אלא מפתח בתיהן. מתיב רב חסדא ויחנו על הירדן מבית הישימות... (והיו מודדים תחום שבת מסוף המחנה). אמר ליה רבא דגלי מדבר קאמרת, כיון דכתיב בהו על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו כמאן דקביע להו דמי.

הרי מבואר שהנוסעים על פי ה', אף שמצד הסביבה מבחוץ לכאורה ישיבתם עראית, שהרי הולכים ממקום למקום, אבל כיון שנוסעים על פי ה', וקבועים בצל הענן, נחשבת ישיבתם ישיבת קבע.

וזה היא מצות הלילה, להרגיש שאנו נוסעים על פי ה', ועל ידי זה ישיבתנו היא ישיבה קבועה ורגועה, בהסיבה דרך חירות, על אף שמתנינו חגורים ומקלינו בידינו, ואין זה סתירה כלל.

וזהו ביאור דברי המדרש: "ויסב א' את העם דרך המדבר". הקב"ה הסיע אותנו דרך המדבר, בארץ ציה וצלמות, ובדרך שסופה להתארך ארבעים שנה, ומ"ב מסעות, ובכל זאת הכל היה בבחינת "ויסב", לשון הסיבה דהיינו ישיבת קבע, ולכן מכאן אמרו שאפילו עני שבישראל - אפילו עני מרוד שאין לו קורת גג, שבכל לילה לן במקום אחר - גם הוא אוכל בלילה זה בהסיבה, כי גם הוא משתתף בליל זה באותה הרגשה שנוסעים אנחנו על פי ה', אל המקום אשר בחר ה', וכמאן דקביע לן דמי.

שני טיבולים, ואין עושין מצוות חבילות חבילות

הטעם שמתבלין שתי פעמים מבואר בגמרא (פסחים קיד:): משום הכירא, כדי שישאלו התינוקות. ובאמת ענין זה אפשר לקיים במרור לבד, שיטביל ויאכל המרור אחר קידוש, טיבול ראשון, ואחר מוציא-מצה טיבול שני. וכן באמת מצויירים שני הטיבולים במשנה (שם קיד:).

אלא שנחלקו אמוראים (שם): איך יסדר את הברכות. דעת רב הונא שעל הטיבול הראשון של מרור יברך בורא פרי האדמה, ועל הטיבול השני של מרור יברך על אכילת מרור. (וביאר ראונין שרבי הונא סובר שמצוות צריכות כונה, וכונתו לקיים מצוות מרור בטיבול שני, אחר המצה, כמו שכתוב "על מצות ומרורים", תחילה מצה ואח"כ מרור, עי' בתוס' ורמב"ן ור"ן שם.) אבל רב חסדא סובר שאי אפשר לדחות את ברכת "על אכילת מרור" עד הטיבול השני, כי "לאחר שמילא כריסו הימנו חוזר ומברך עליה?" אלא דעת רב חסדא שמברך על הטיבול הראשון את שתי הברכות - בורא פרי האדמה, ועל אכילת מרור - ובטיבול השני אוכל המרור בלא ברכה¹. ומסיקה הגמרא שהלכה כרב

---

1. ונחלקו תוס' והרמב"ן בסברת רב חסדא, דעת הרמב"ן שמקיים מצוות מרור בטיבול הראשון כיון שברך עליו ברכת המצה, ודעת התוס' שמקיים המצה בטיבול השני, שהרי כך המצה כתיקונה - תחילה מצה ואח"כ מרור - ומ"מ

חסדא, ומכל מקום רב אחא בריה דרבא היה מהדר אחר שאר ירקות לטיבול ראשון, כדי שלא להכנס למחלוקת רב הונא ורב חסדא.

ודייקו מזה התוספות (ד"ה והדר) שרק רב אחא בריה דרבא הוא שהיה מהדר אחר שאר ירקות, כדי שלא להכניס עצמו למחלוקת איך לברך, אבל רב הונא ורב חסדא עצמם, שהיה ברור להם איך לסדר הברכות - כל אחד לפי שיטתו - היו עושים את שני הטיבולים במרור אפילו לכתחילה. ולפי זה כיון שאנחנו נוקטים להלכה כדעת רב חסדא, מותר לכתחילה לעשות את שני הטיבולים במרור, ואז יסדר שתי הברכות על הטיבול הראשון.

אבל התוספות הביאו דעת רב יוסף טוב עלם שלכתחילה יש להמנע מזה וליטול ירק אחר (ולא מרור) לטיבול ראשון, כדי שלא יצטרך לסדר שתי הברכות על ירק אחד, מחמת הכלל ש"אין עושין מצוות חבילות חבילות". וכמו שמצינו (שם קב:) במי שהיה אוכל סעודתו בערב שבת וקידש עליו היום, שאין לברך ברכת המזון וקידוש על כוס אחד, משום שאין עושים מצוות חבילות חבילות, אלא יברך ברכת המזון על כוס אחד, ויקדש על כוס אחר, אלא אם כן אין לו אלא כוס אחד, שאז בהכרח יסדר הכל על כוס אחד. וכן כאן, לכתחילה אין לקבוע ברכת בורא פרי האדמה וברכת על אכילת מצה על טיבול אחד, אלא יטול ירק אחר (ולא מרור) לטיבול ראשון, ועליו יברך בורא פרי האדמה, ואח"כ יקח מרור לטיבול שני, ויברך עליו על אכילת מרור. והמשנה שציירה שני הטיבולים במרור לא דיברה אלא במי שאין לו ירק אחר רק מרור לבד.

וכן משמע מדברי רש"י ורשב"ם (קיד: ד"ה פשיטא), וכן מפורש בסדר פסח לרבינו שמעיה (תלמיד רש"י) ומובא במרדכי סוף פסחים ב"הא לך הסדר בקצרה", וכן הוא בפירוש המיוחס לרש"י על ההגדה, ובסדר פסח

מברך ברכת המצוה בשעת הטיבול הראשון. והתוס' מדמה דין זה למא שמברכים ברכת שופר בשעת תקיעות דמיושב, אף שעיקר המצוה מקיים אח"כ בתקיעות דמעומד.

לראב"ן. וכן דעת הטור והשו"ע, שפסקו שלכתחילה יקח ירק אחר לטיבול ראשון².

אבל התוס' (שם, וברכות לט:) סוברים שהכלל ש"אין עושין מצוות חבילות חבילות" לא נאמר אלא בשתי ברכות שהן שני ענינים, כמו ברהמ"ז וקידוש, אבל ברכת הנהנין הבאה להתיר אכילת המרור, וברכת המצוה על אכילת המרור, ענין אחד, ויכול לסדרן יחד על ירק אחד.

והביאו התוס' (ברכות שם) ראייה לשיטתם מכל ברכה על הכוס, כגון קידוש, שמברך ברכת בורא פרי הגפן וברכת קידוש היום על כוס אחד, ואינו נחשב "חבילות חבילות". וקשה לדעת ר' יוסף טוב עלם וסיעתו, מה יענו לראיה זו.

ונראה בזה, בהקדם סתירת דברי רש"י, שכתב בעירובין (מ:): (לענין

---

2. והתוספות הקשו על שיטה זו, מכח הדיוק הנ"ל שמשמע בגמרא שרק רב אחא בר רבא היה מהדר אחר שאר ירקות, ומשום שלא רצה להכנס למחלוקת רב הונא ורב חסדא לענין סידור הברכות, ומשמע שאילו רב חסדא עצמו - שהלכה כמותו - לא היה מהדר אחר שאר ירקות, אלא לכתחילה היה עושה שני הטיבולים במרור, ומברך שתי הברכות על הטיבול הראשון, לכתחילה.

ולדעת ר' יוסף טוב עלם וסיעתו צריך לומר שאמנם הם סוברים שאם יש לו ירק אחר בביתו צריך ליטלו לטיבול ראשון, ולא לעשות שני הטיבולים במרור, ומשום שאין עושין מצוות חבילות חבילות, אבל מכל מקום אם אין לו בביתו אלא מרור, יכול לקחתו לשני הטיבולים לכתחילה, וינהג כרב חסדא ויסדר שתי הברכות על הטיבול הראשון, ואינו מחוייב לצאת לשוק בערב פסח להשיג ירקות אחרים. ורק רב אחא בריה דרבא הוא שהיה מחזר בשוק להשיג שאר ירקות, משום שלא רצה בשום פנים להכנס למחלוקת רב הונא ורב חסדא. והביאור בזה, שכיון שטעם איסור עשיית המצוות חבילות חבילות הוא כדי שלא ייראה עליו כמשאוי (כמו שפרש"י שם קב:), לא שייך זה אלא במי שיש לו בביתו שני כוסות, ובוחר לסדר הכל על כוס אחד, שנראה כאילו רוצה לחסוך הכוס השני. וכן כשיש לו בביתו ירקות אחרים. אבל מי שאין לו בביתו אלא מרור אינו מראה שהמצוות עליו כמשאוי במה שמסדר כל הברכות עליו, ואינו עובר על האיסור לעשות המצוות חבילות חבילות, ואין עליו שום חיוב לצאת לשוק לחפש ירקות אחרים.

אמירת ברכת שהחיינו ביום הכיפורים, שסלקא דעתן בגמרא שם שצריך לאמרו על הכוס, ויטעים הכוס לתינוק) שהטעם שצריך שמישהו ישתה מהכוס של ברכה הוא משום שכיון שמברך עליו בורא פרי הגפן, גנאי הוא לברכה אם לא יטעמו מן הכוס. ומבואר שבעצם ברכה על הכוס מצריכה שיברך בורא פרי הגפן, וכתוצאה מכך (משום גנאי) צריך גם לשתות³. ואילו בר"ה (כט:): כתב להיפך, שברכת בפה"ג בקידוש באה לפי שהמברך צריך שיטעום, ואי אפשר לטעום בלא ברכה. והרש"ש עמד על סתירת הדברים, שבעירובין עשה הברכה סיבה, והשתיה מסובבת, ובר"ה עשה השתיה סיבה, והברכה מסובבת.

עוד קשה על דברי רש"י בעירובין, מדברי הירושלמי (ברכות פ"א ה"ו, ומובא בתוס' פסחים קג:), וברא"ש שם סי' ב', ובשו"ע סי' תרע"א), שאם כבר בירך בפה"ג בערב שבת, וקידש עליו היום, מקדש בלי ברכת בפה"ג. ומזה מבואר שכל מה שצריך לברך בפה"ג בקידוש אינו אלא כדי להתיר השתיה, וכשיש לו כבר היתר שתיה מקודם אינו צריך לברך בפה"ג שנית כחלק מסידור קידוש על הכוס.

ונראה בירורם של דברים, שכדי שברכת קידוש או הבדלה או שאר ברכות הנאמרות על הכוס תחולנה על הכוס, צריך או שהמברך ישתה ממנו, או שיברך עליו בורא פרי הגפן. כי בלאו הכי במה תתקשר ברכת המצוה (שאינן בעצם תכנה שום ענין להכוס) להכוס? ולכן בעירובין שמדובר ביום הכיפורים, שאין המברך יכול לטעום, על כרחך הוא צריך לברך בורא פרי הגפן כדי לקשר ברכת הזמן להכוס, אלא שממילא גנאי הוא שלא ישתה מן הכוס (וצריך להטעימו לתינוק). ואילו בר"ה לענין קידוש מדובר שהמברך עצמו ישתה מן הכוס, ובוה נעשה כוס של ברכה, אלא שממילא צריך לברך בורא הגפן, שא"א לשתות בלי ברכת הנהנין⁴.

---

3. והריטב"א שם כתב באופן אחר קצת, שאם לא יטעום תהיה הברכה לבטלה. וגם לדבריו מבואר שהכוס בעצם טעונה ברכת בפה"ג, אלא שממילא צריך לטעום משום שברכת בפה"ג שלא באה אחריה הנאה היא נחשבת לבטלה.

4. ונפק"מ לפי"ז שבציור הירושלמי שמקדש בלי ברכת בפה"ג צריך לשתות בעצמו מן הכוס ולא להטעימו לאחר, כי אם לא כן במה יתקשר הקידוש עם הכוס.

ומעתה נראה בדעת ר' יוסף טוב עלם וסיעתו, שאין באמירת בורא פרי הגפן וקידוש על הכוס משום "חבילות חבילות" כי ברכת קידוש מצד עצמה אינה שייכת לכוס, וכל מה שהיא חלה על הכוס אינו אלא ע"י השתיה או ע"י ברכת בורא פרי הגפן. נמצא שאין כאן שתי ברכות שמצד עצמן חלות על כוס אחד. מה שאין כן ברכת בורא האדמה וברכת על אכילת מרור, ששתיהן חלות על המרור מצד עצם תכנם, יש באמירתן יחד משום "חבילות חבילות". ולכן לכתחילה יש ליטול ירק אחד לטיבול ראשון, ולברך עליו בורא האדמה לבד, ובטיבול שני ירק מרור ויברך עליו ברכת המצוה לבד, וכנ"ל.

עוד יש להעיר בענין זה, שהנה מצינו מחלוקת זו - אם שייך "אין עושין מצוות חבילות חבילות" בברכת הנהנין - גם לענין מצה. שדעת הרא"ש והטור שצריך לברך המוציא על מצה אחת, ועל אכילת מצה על מצה אחרת, שאין לברך שתי הברכות על מצה אחת, משום "חבילות חבילות". וזה כדעת רב יוסף טוב עלם וסיעתו. ודעת התוס' (פסחים קטז.) שמברך שתי הברכות על הפרוסה לבדה, וכשיטתם שאין דין "חבילות חבילות" בברכת הנהנין.

אלא שצריך להבין מעתה, למה לדעת ר' יוסף טוב עלם וסיעתו צריך ליטול ירק אחר לטיבול ראשון, הרי יש עצה אחרת, שיטול שני עלים של מרור לטיבול ראשון, ועל העלה הראשון יברך בפה"א, ועל השני יברך על אכילת מרור, ויאכל אותם. וכמו שהוא עושה במוציא מצה לדעת הרא"ש והטור.

ונראה שלא שייך זה אלא בלחם, שנאמר בו דין בציעה, שהבציעה מחילה את הברכה על הלחם. כמתבאר מתוך הגמרא בברכות (לט.), בסוגיא דפת צנומה בקערה, ועי' ברא"ש ותלמידי רבינו יונה שם). ולכן שם יכול ליחד ברכת המוציא על מצה אחת ע"י שיבצע אותה קודם שיברך על אכילת מצה. אבל בירק לא שייך זה, ואם יברך שתי הברכות כשהמרור לפניו, ממילא שתיהן תהיינה מוסבות על שני העלין. (ולא יועיל לברך בפה"א ויאכל את העלה הראשון, ואח"כ יברך על אכילת

מרור על העלה השני, שהרי דעת רב חסדא שאין לברך ברכת על אכילת מרור לאחר שכבר מילא כריסו ממנו.⁵

מוציא מצה

מבואר בגמרא (ברכות לט:), שבפסח כורך המצה הפרוסה בתוך המצה השלימה ומברך, משום שדורשים "לחם עוני", מה דרכו של עני בפרוסה כו'. ודעת הרא"ש (פסחים פ"י סי' ל') שצריך שלש מצות, שתיים שלימות משום לחם משנה, ואחת פרוסה משום לחם עוני. ומברך המוציא על המצה העליונה השלימה, ועל אכילת מצה על המצה האמצעית הפרוסה. ואוכל כזית מכל אחת.

לכאורה כונתו שצריך לברך המוציא על השלימה משום שברכת המוציא צריכה להיות על אחד הלחמים של לחם משנה. וברכת על אכילת מצה מברך על הפרוסה משום שהמצת מצוה צריכה להיות לחם עוני.

(אמנם הנחה זו שצריך לברך המוציא על המצות של לחם משנה אינה מוסכמת, שהרי התוס' (פסחים קטז.) כתבו שמברך שתי הברכות על הפרוסה, ומכל מקום צריך עוד שתי מצות ללחם משנה. הרי שאינו צריך לברך המוציא על המצות של לחם משנה דוקא.)

---

5. אבל לקמן נביא שיטת ר"י שאין צריך לייחד הברכות של המוציא ועל אכילת מצה למצות מסוימות, אלא כל שנוטל שתי המצות בידו כבר אינו באיסור חבילות חבילות כיון שיש שם עכ"פ שתי מצות לשתי ברכות, א"כ גם במרור יעשה כן, שיטול שני עלין ויברך שתי הברכות עליהם. ואפשר שאמנם כן, לדעת ר"י יכול ליטול שני עלין של מרור לטיבול ראשון לכתחילה. אבל יותר נראה שגם סברת ר"י לא שייכת אלא בלחם, שכל ככר הוא דבר בפניע, מחמת דין בציעה שבו, ושתי המצות נחשבות שתי חפצות. אבל בירק אפילו נטל שני עלים הכל חפצא אחד, ואין לברך שתי הברכות על חפצא אחד.

אבל הגר"א (סי' תע"ה ס"א) ביאר טעם הרא"ש באופן אחר, שהוא משום ש"אין עושין מצוות חבילות חבילות", וכדעת הסוברים שנאמר זה גם בברכות הנהנין. וכמו שביארנו לעיל מחלוקת הראשונים בזה. וצריך ביאור איפה ראה הגר"א את זה בדברי הרא"ש. ונראה שהוא הבין שגם הרא"ש סובר שבעצם אין צריך לברך המוציא על המצות של לחם משנה, אלא שברכת על אכילת מצה צריכה להיות על הפרוסה, משום לחם עוני, וממילא הברכה האחרת צריכה להקבע על מצה אחרת, משום "חבילות חבילות"⁶.

ובעצם הנידון אם שייך כאן דין "חבילות חבילות" יש שלש שיטות בראשונים:

(א) שיטת התוס' (ברכות לט; פסחים קטו, שם קטז). שלא נאמר דין "אין עושין מצוות חבילות חבילות" בברכות הנהנין כלל, וכמו שנתבאר לעיל.

(ב) שיטת ר"י (מובא בתוס' ברכות לט): שאמנם שייך דין "אין עושין מצוות חבילות חבילות" בברכות הנהנין, וצריך לבצוע את שתי המצות, אבל אין צריך לייחד איזו ברכה קאי על איזו מצה, אלא כיון שנוטל שתי המצות די בזה. (ונראה הסברא בזה, שכיון שסוף כל סוף נוטל שתי מצות לשתי ברכות אין המצוות נראות עליו כמשאוי.)

(ג) הדעה הראשונה בתוספות (ברכות שם), ושיטת הרא"ש (לפי הבנת הגר"א כנ"ל) והטור (תע"ה) ועוד ראשונים שצריך לברך המוציא על מצה אחת, ועל אכילת מצה על מצה אחרת, משום "חבילות חבילות". ומברך המוציא על מצה אחת ובוצע אותה, ואח"כ מברך על אכילת מצה על המצה האחרת.

---

6. ומה שכתב הרא"ש שאוכל כזית מכל אחת צ"ב, תינח הפרוסה שהיא מצת מצוה מובן שצריך לאכול ממנה כזית, שהרי שיעור המצוה בכזית. אבל למה צריך לאכול כזית מן השלימה, והרי ברכת המוציא שייכת גם בפחות מכזית. וכבר האריכו בזה המפרשים. (עי' לקט ישר (תלמיד התרומת הדשן) עמ' 92, וב"ח וביאור הלכה סי' תע"ה.)

אלא שנחלקו אליבא דשיטה זו השלישית, איזו ברכה קאי על איזו מצה. כי הרא"ש כתב שהמוציא קאי על השלימה, ועל אכילת מצה על הפרוסה. והסברא מובנת כי דין לחם עוני נאמר במצת מצוה, שעליה מברך על אכילת מצה. אבל הטור הביא שיטה הפוכה (היא שיטת ר"ח), שהמוציא קאי על הפרוסה, ועל אכילת מצה על השלימה. והב"ח ביאר טעם שיטה זו שהיא סוברת שדין לחם עוני נאמר במצה של המוציא, וממילא צריך לברך על אכילת מצה על האחרת שהיא השלימה משום "חבילות חבילות".

והנה אף שדעת הרא"ש שצריך שתי מצות שלימות - מלבד הפרוסה - בשביל לחם משנה, אבל דעת הרי"ף והרמב"ם (פ"ח חו"מ ה"ו) שאין צריך אלא שתי מצות, אחת שלימה ואחת פרוסה. ומבאר הרי"ף משום שדין לחם עוני מגרע אחד הלחמים של לחם משנה. וסברתו צ"ב מה ענין לחם עוני ללחם משנה.

והנצי"ב (שו"ת משיב דבר או"ח סי' כ"א) ביאר שלדין לחם עוני באמת די גם בפרוסות, רק שבשבת ויו"ט בעלמא נוטל שני ככרים שלמים שכן תמיד עדיף לברך על שלימה, מה שאין כן בליל פסח שהמצה של מצוה צריכה להיות פרוסה, ודי גם בזה לדין לחם משנה.

אבל קשה על הבנה זו, מלשון הרמב"ם (שם) "ומפני מה אינו מברך על שתי ככרות כשאר ימים טובים משום שנאמר לחם עוני...". ומדוייק בלשונו שהשאלה איננה על מה שהלחם אינו שלם, אלא על מה שאינו "שנים". הרי שדין לחם משנה בעצם מצריך שני לחמים שלמים, וכל שאינם שלמים חסר ב"שנים".

ולכן נראה לבאר סברת הרי"ף והרמב"ם כי אמנם לחם משנה היינו שני לחמים שלמים. אבל כאן שהתורה הצריכה פרוסה דוקא, משום לחם עוני, הרי זה כעין "אחשביה", שבליל פסח הפרוסה יש לה חשיבות מיוחדת, וזו היא שלימותה, שתהיה פרוסה.

והנה הרא"ש, אחר שהביא שיטת הרי"ף שדי בשלימה ופרוסה, ושיטת עצמו שצריך שלש מצות ומברך המוציא על השלימה ועל אכילת מצה על הפרוסה, מסיק: "והרוצה לצאת ידי חובת שניהם יברך המוציא ועל אכילת מצה ויבצע מן השלימה ומן הפרוסה". ומשמע שאילו אם

יברך המוציא על השלימה (ויבצע), ועל אכילת מצה על הפרוסה, וכדעת עצמו, לא יצא ידי דעת הרי"ף. וצריך ביאור, הרי גם לדעת הרי"ף לכאורה הפרוסה היא המצה של מצוה.

ומשמע שהרא"ש הביין שלדעת הרי"ף לחם עוני הוא דין במצה שאוכל לסעודת יו"ט, שהיא המצה שמברך עליה המוציא, ולא המצה של מצוה. ונראה שנקט כן בדעת הרי"ף משום שאילו היה לחם עוני דין במצה של מצוה לא היה בכחו לגרע בחיוב לחם משנה. והיה צריך שתי שלימות מלבד הפרוסה (וכדעת הרא"ש). ועל כרחק שדעת הרי"ף שדין לחם עוני נאמר במצה של סעודת יו"ט, והיא מגרעת את אחד הלחמים של לחם משנה.

וכן נראה באמת מלשון הרמב"ם (פ"ח ה"ז) שכתב שמברך המוציא על שלימה ופרוסה, ומבאר משום שדין לחם עוני מגרע מלחם משנה, ואח"כ כתב שמברך על אכילת מצה, ומשמע שכל הנידון של לחם עוני הוא קשור לברכת המוציא, ולא לברכת על אכילת מצה.

וזה כעין שיטת ר"ח, שמברך המוציא על הפרוסה, ועל אכילת מצה על השלימה. שמבואר שגם הוא סובר שדין לחם עוני נאמר בדין לחם משנה וסעודת יו"ט, ולא במצת מצוה. והסברא צ"ב, כי לחם עוני נאמר בתורה לענין מצוות מצה. ועוד קשה, אם דין לחם עוני נאמר בסעודת יו"ט ובעצם דין לחם משנה, למה לא נאמר ששני הלחמים יהיו פרוסים. וצריך עיון.

מרור

כתב הרא"ש (פסחים קיד:): "משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית, דאין אכילה בפחות מכזית". והשאגת אריה (סי' ק') הביין שכונתו שמדאורייתא מצוות מרור מתקיימת גם בפחות מכזית, כיון שלא נזכר בתורה לשון אכילה ביחס למרור, רק שיאכלו הקרבן פסח "על מצות ומרורים". אבל כיון שתקנו את הברכה בלשון "אכילת מרור", ואין

אכילה בפחות מכזית, ממילא הברכה מחייבת שיאכל מרור בשיעור כזית.

(אמנם יש שהבינו את דברי הרא"ש באופנים אחרים, אבל בדברי תלמידו רבינו ירוחם (ספר אדם, נתיב ה' חלק ה') והתרומת הדשן (פסקים וכתבים רמ"ה) מפורש כהבנת השאגת אריה.)

ולכאורה תמוה, אם באמת מצוות מרור אינה זקוקה לכזית, כיון שלא נאמר בה לשון אכילה בתורה, מה ראו חז"ל לתקן הברכה בלשון אכילה ולהצריך כזית.

והנה השאגת אריה הקשה על הרא"ש, מה לי שלא נאמרה מצוות מרור בתורה בלשון אכילה, הרי גם איסור בשר בחלב וכלאי הכרם לא נאמרו בלשון אכילה, ומכל מקום שיעורם בכזית. ותירץ הגר"ח שאיסורים אלה פשוט שהם איסורי אכילה, ושיעורים ממילא בכזית, אבל מצוות מרור אינה מצוות אכילה בפני עצמה כלל, רק היא חלק ממצוות אכילת הפסח, כמו שכתב הרמב"ם (סה"מ ע' נ"ו, והל' חו"מ פ"ז הי"ב) שמצוות מרור אינה נמנית מצוה לעצמה כיון שאינה אלא מדיני הפסח ותנאי אכילתו. וכיון שאין בה תורת אכילה בפני עצמה, רק עם הפסח, דיו במה שאוכל כזית מן הפסח. והדברים ידועים.

ונראה לומר עוד על פי יסודו של הגר"ח שהברכה נתקנה בזמן הבית, ואז שפיר היה שייך לברך בלשון אכילה, אף שאין צריך כזית מרור, כי המרור אף שאין בו מצוות אכילה בפני עצמה אבל אכילתו מצטרפת לאכילת הפסח, ושפיר נופל על המרור לשון אכילה, כחלק מאכילת הפסח. ואחר החורבן לא שינו את הברכה, אלא שמעכשיו צריך תורת אכילה למרור בפני עצמו, שאין שם פסח, ולכן בזה"ז הברכה מחייבת שיאכל כזית מרור.

הלל

לפי מה שנתבאר (עמ' פ"ד) בדעת הרמב"ן שאי אפשר לומר הלל על הנס של יציאת מצרים אלא ע"י הקרבן פסח, שעל ידי הקרבן מתקשר לנס,

יש לתרץ מה שלכאורה קשה בדברי התוספות (סוכה לח.) שכתבו שנשים פטורות מהלל בסכות ושבועות, שרק בליל פסח חייבות משום שאף הן היו באותו הנס. וקשה, למה לא נאמר שחייבות בהלל גם בסכות משום שאף הן היו בנס של ענני הכבוד. והרי התוספות עצמם (פסחים קח:) שאלו למה אין נשים חייבות בסוכה שהרי אף הן היו באותו הנס (ותירצו שבמצוה דאורייתא לא שייך אף הן היו כו'), הרי שהיה פשוט אצלם שבעצם שייכת סברת אף הן היו באותו הנס במצוות סוכה. ואם כן למה לא נאמר שנשים חייבות בהלל בסכות משום שאף הן היו באותו הנס. וכמו שחייבות בהלל של ליל פסח. ולפי מה שנתבאר יש לומר שבסכות לא שייך הלל על הנס, כי מהיכי תיתי שהיו"ט מיוסד על הנס. ורק בליל פסח שהקרבת פסח הוא על שום שפסח כו' הוא שבא הלל על הנס. וההלל של סכות אינו אלא על היו"ט.

וא"ת למה לא נחייב נשים לומר הלל בשעת ישיבת סוכה על הנס של כי בסכות הושבתי גו'. וכמו שאומרים הלל על הנס של יציא"מ בשעת אכילת הקרבן פסח. שהרי מפורש בקרא שמצוות סוכה היא למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בניי. ולמה כתבו התוספות שבהלל של סכות לא שייך אף הן היו באותו הנס. אבל פשוט שאינו קשה, שהרי נשים פטורות ממצוות סוכה, ואי אפשר שמצוה שהן פטורות ממנה תחייב אותן בהלל.

ברכת השיר

במחלוקת רב יהודה ור' יוחנן (ק"ז:) שדעת ר' יהודה שאחר הלל בליל פסח מברך יהללוך, ודעת ר' יוחנן שמברך נשמת (וישתבח), וכתבו ראשונים שר' יוחנן להוסיף בא. שמא יש לפרש הענין על פי מה שנתבאר בפנים (עמ' פ"ג) בדעת ר' האי גאון, שיש שני דיני הלל בליל פסח, האחד קריאת הלל על הנס, והיא בתורת תקנת קריאה (ולפעמים אומרים אותה בבית הכנסת), והשני אמירת פסוקי שירה על הקרבן פסח,

והיא בתורת אמירת פסוקי שירה בעלמא עיי"ש⁷. והנה יהללך היא הברכה שנתקנה על קריאת ההלל, ואילו נשמת (וישתבח) נתקנה על פסוקי דזמרה בעלמא. ולכן דעת רב יהודה שמברך יהללך, שהיא הברכה על קריאת ההלל, ומועיל גם לדין שירה. אבל דעת ר' יוחנן שיש לברך בנפרד על התורת שירה (על הקרבן פסח) שבהלל זה.

---

7. וגם למה שביארנו שם שהרמב"ן סובר שקריאת ההלל על נס הגאולה היא גופא מתחייבת ע"י הקרבן פסח, שעל ידו מתקשר לנס, מכל מקום אפשר שמודה הרמב"ן שיש גם דין שירה על מצוות אכילת הקרבן עצמה, כמו שיש דין שירה על שחיטת הפסח, שאינה בתורת קריאה אלא בתורת שירה, כמו שהוכיח הגרי"ז כנודע ממה שמצאנו במשנה ש"מימיהם של כת שלישי לא הגיעו לאהבתי", הרי שעל שחיטת הפסח לפעמים היו אומרים רק קצת מפסוקי הלל, וע"כ שלא היה בתורת תקנת קריאה, אלא בתורת אמירת פסוקי שירה בעלמא. נמצא שגם להרמב"ן יש שני דינים אלה.

לוח תיקונים

עמ' ט', ד"ה ונראה ברור, בסופו. להוסיף: ובזה מובן שיטת הרמב"ם שהקרבן פסח אי"צ הסיבה, שהרי קי"ל שאין הסיבה מועילה לקביעות סעודה אלא בלחם ויין, עי' ברכות (מג.).

עמ' ט"ז, ד"ה אבל לענין, שורה 4. "ולעיל הבאנו". צ"ל "ולהלן נביא".

עמ' ע"א, ד"ה ויש לומר. המוסגר ("ופירש רשב"ם...") צ"ל בסוף הקטע.

עמ' פ"ט, ד"ה אבל עוד יתכן, בסופו. "ועי' להלן...". צ"ל "ועיין לעיל בענין אף הן היו באותו הנס".

עמ' ק"ז, ד"ה אלא, שורה 2. "והרי למה יצא יצא". צ"ל "והרי למה לא יצא".

עמ' קי"ב, ד"ה אבל גירסא הרי"ף "חמישי גומר עליו את ההלל". צ"ל "חמישי אומר עליו הלל הגדול".

עמ' קי"ד, ד"ה והנה ראינו. "חמישי גומר עליו את ההלל". צ"ל "חמישי אומר עליו הלל הגדול".

עמ' קט"ו, ד"ה אבל הרמב"ם, שורה 1. "ויש לו למזוג כוס חמישי". צריך להוסיף: "ולומר עליו הלל הגדול".

עמ' קל"ב, בפנים ההגדה, החתימה צ"ל בא"י על הארץ ועל פרי הגפן.